

MEDGYESI PÁL: DOCE PRAEDICARE

Az első magyar nyelvű egyházi retorika

Medgyesi Pál munkásságának az utókor irodalomtörténeti szempontból igen kevés figyelmet szentelt. A szerzőre vonatkozó szakirodalom nem nevezhető bőségesnek, semmi esetre sem áll arányban Medgyesi tevékenységének jelentőségével. Az önálló tanulmányok vagy összefoglaló munkák részletei elsősorban egyház- és esztétikortörténeti oldalról közelítenek az életműhöz vagy annak kiragadott darabjaihoz.¹

Dolgozatunkban Medgyesi egy művének egy fejezetét vizsgáljuk. A *Doce nos orare, quin et praedicare* című munkának eltekintünk az imádkozással foglalkozó részeitől, és a *Doce praedicare* című önálló egységet tárgyaljuk, amely a prédikációkészítés szabályait tartalmazza.² E fejezet nyomán Medgyesi értékelésének a legelhanyagoltabb területéhez szolgálhatunk adalékokkal, az irodalmi, sőt, irodalomelméleti jelentőség kérdéséhez. A prédikációelméleti értekezés a Medgyesi-kép árnyalásán túl, XVII. századi kritikátörténetünknek egy igen lényeges pontját világíthatja meg, mivel ez az első – viszonylag – önálló, rendszeres magyar nyelvű munka, amely elmondásra és/vagy leírásra szánt művek létrehozásának szabályait dolgozza fel.

Vizsgálódásaink során azt a szempontot tartjuk elsődlegesnek, hogy a leírt prédikáció – minden más funkciója mellett – megszerkesztett szöveg, létrehozásakor az alkotó (egyebek között) az esetleges szóbeli előadás és/vagy a prózáírás követelményeihez igazodik, retorikai ismereteket hasznosít. A prédikációt ezért tekinthetjük irodalmi műfajnak, megírásának szabályait irodalmi követelmény-rendszernek.

A hallgatóság vagy az olvasóközönség számára nem a szabályok voltak fontosak, hanem a kész mű hatása. A modern irodalomtörténet-írás is jobbra megfigyelte a prédikációk mesterségbeli kérdéseiről; az egyházi beszéd mint szabályozott műfaj nem létezett számára, holott nyilvánvaló, hogy a prédikációs irodalom tárgyalásában tekintetbe kell venni a követett elméleti útmutatásokat. Maga Medgyesi írja szóban forgó könyve utolsó részében, hogy a kezdő szónokok „... azt is meg-tanulják: mint kellyen el-titkolni, az Praedicatio-írásban a' mesterséget, melly-is nagy mesterség.” Az „eltitkolt mesterség” szabályai – különösen, ha elvontan, rendszerezve rendelkezésünkre állnak – leírásra, irodalomelméleti és -történeti értékelésre várnak.

¹ A régebbi szakirodalomról a legújabb irodalomtörténeti bibliográfia adatainál bővebb felsorolás található: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VIII. köt. Bp., 1902. 975–976.; CSÁSZÁR Károly, *Medgyesi Pál élete és működése*, Bp., 1911. 115–116.

² *Doce nos orare, quin et praedicare*... MEDGYESI Pál által, Bártán, ... 1650 Esztendőben, RMK I. 832.

A mű felépítése: Elöl-járó beszéd

Doce nos orare

Abba atya avagy rendes könyörgésnek tudománya

Doce praedicare

A két középső rész imádkozáselmélet. A *Doce praedicare* egy része, a későbbiekben ismertetendő *Tabula I.* magyar szövegének modern kiadása: *A magyar kritika évszázadai I. Rendszerek* írta és összeállította TARNAI Andor és CSETRI Lajos, Bp. 1981. 158–166.

Ha a szakirodalomban a *Doce nos orare*-ra vonatkozó részeket keresünk, meggyőződhetünk róla, hogy ez az alkotás a legel hanyagoltabbak közé tartozik. A mű jelentőségével a megjelenés évszázadának néhány szerzője volt a leginkább tisztában. A XVIII–XIX. századi nagy életrajzgyűjtemények, irodalomtörténeti összefoglalók – ha egyáltalán felveszik Medgyesit – szinte kizárólag a mű hosszabb-rövidebb címét adják meg.³ Az újabb méltatások legfeljebb mint az első magyar imádkozás- és prédikációelméletet említik meg a *Doce nos orare*-t.⁴

Egyedül Borbáth Dániel tanulmánya foglalkozik részletesen a *Doce praedicare* felépítésével, szerkesztével. Leírása nem felel meg a valóságnak, ezért nem alkalmas arra, hogy segítségével reális képet alkossunk Medgyesi homiletikájáról.

Nem derül fény az ismertetésből a kétnyelvűsége.⁵ Pedig a magyar terminológia értelmezésénél és értékelésénél igen sokat segít, hogy a szöveg latinul is olvasható. A későbbiekben ismertetendő négy rész mindegyikét először latinul közli a szerző, ezt követi a magyar fordítás.

Borbáth azt állítja, hogy „Medgyesi homiletikája három részből áll . . . Az első részben részletes homiletikát ad, a másodikban néhány időszéri homiletikai kérdést tárgyal s a főbb regulákat közli.” A tanulmányíró a későbbiekben is két homiletikát említ: „Mind a bővebb, mind a rövidebb homiletika . . .”⁶ A szerző által homiletikának nevezett részből nem kettő van, hanem három, és ezek után következnek a negyedik részt alkotó homiletikai kérdések és regulák.

A *Doce praedicare*-t Medgyesi táblázatrendszerekből építette fel. Ezek külön sorszámozva vannak, mint *Tabula I.*, *Tabula II.* és *Tabula III.* (Függeléként csatoljuk a *Doce praedicare* egy egyszerűsített vázlatát, amely szemlélteti az elmondottakat.) Az első táblázat valóban részletesebb, a második rövidebb. Az ezek után következő rész ugyancsak egy táblázat, amint ezt alcíme is – *Tabula III.* – félreérthetetlenül jelzi. Igaz, hogy ez a másodiknál is rövidebb, de ennek is *Tabula* a neve, külön száma van (*III.*) és ugyanúgy sorszámozott szerkezeti egységekből áll, mint a másik kettő. Mindezeket figyelembe véve „bővebb, rövidebb és legrövidebb”, azaz három homiletikáról kell beszélni.

Csak a harmadik rész, a „legrövidebb” táblázat után következnek a homiletikai kérdések és a regulák. Ezek viszont külön alcímmel szerepelnek a számozott *Tabulák* után, így a *Doce praedicare* negyedik részét alkotják.

Fontosabb problémára irányítja figyelmünket a korábbi Borbáth-idézet egy kiemelt szakasza: (Medgyesi) „az első részben részletes homiletikát ad, a másodikban u g y a n e z t rövidebben . . .” Az egyes homiletikák azonosítására máshol is van példa.⁷ Az azonosítással nem érthetünk egyet, mivel lényeges különbség van az egyes táblázatok által megjelenített prédikáció-típusok között, sőt, az egyes megoldások eltérő konstrukciója és a szerkezetek egymáshoz való viszonya, fontos részét alkotja a mű irodalomelméleti értékének.

Első pillantásra feltételezhetnénk, hogy a három *Tabula* ugyanennyi különböző szerkezetű prédikáció-típushoz nyújt útmutatást. Az egyes típusok megszerkesztését bemutató eljárások elnevezése ugyanis Medgyesinél különböző: (sorrendben) *methodus*, *ratio*, illetve *via*; a magyar szövegben *mód*,

³BOD Péter, *Magyar Athenas* . . . H. n., 1766. 170.; Alexius HORÁNYI, *Memoria Hungarorum* . . . I. Viennae, 1776. 601.; Iosephus BENKŐ, *Transsilvania* . . . II. Vindobonae, 1778. 401.; Stephanus KATONA, *Historia critica* . . . XXXVI. Budae. 1805. 745.

⁴TÓTH Mihály, *A magyar protestáns egyházszónoklat történelme*. I. Debrecen, 1864. 105.; CSÁSZÁR, i. m. 65.; RAVASZ László, *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*. Pápa, 1915. 216.; TARNÓC Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Bp., 1978. 98.

⁵Vö. „Hungarico idiomate”, HORÁNYI, i. m. 601.; „Latin című, de magyar nyelvű munkájában . . .”, *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Bp. 1964. 236.

⁶BORBÁTH Dániel, *Medgyesi Pál homiletikája és Geleji Katona Istvánnal folytatott homiletikai vitája*. Református Szle, 1961. 283.

⁷RAVASZ, i. m. 220.

út, *Praedicatio* készítés. Pontosabb megfigyelés alapján azt állapíthatjuk, hogy a *Tabula I.* és a *Tabula III.* között nincs lényeges eltérés, míg a *Tabula II.* alapiában különbözik a másik kettőtől.

Igaz, hogy a *Tabula III.*-ban nem esik szó *Könyörgésről* és *Meg-tanulásról* (mint a *Tabula I. Elkészítés* részén belül), sem *Elmondásról* (lásd a függelék), de az egész *Tabula III.* nem más, mint a *Tabula I.* retorikai szempontból leglényegesebb részének, a *Meg-tsinálás*nak a megismétlése, mégpedig a fő szerkezeti egységek változatlanul hagyásával. Ha ugyanis a *Tabula III.* folyamatosan számozott részeit kisebb csoportokra bontjuk, a *Tabula I. Meg-tsinálás* részének fő szerkezeti egységeihez jutunk. Ezek a *Tabula I.*-ben külön meg is vannak nevezve. A mondottakat az alábbi táblázat szemlélteti:

<i>Tabula III.</i>	<i>A Tabula I. Meg-tsinálás része</i>
1. <i>Az Fel vejendő Ige</i>	= I. rész <i>Az Igékről</i>
2. <i>A' Kezdődés</i>	= II. rész <i>A' Kezdődésről</i>
3. <i>Az Fel-töltött cél</i>	= III. rész <i>A' Derék Praedicatio</i> (fontos részei)
4. <i>A' Részek</i>	
5. <i>Az Tanuságnak.....</i>	
6. <i>A' Tanuság</i>	
7. <i>Az Haszon</i>	= IV. rész <i>A' Bé-Rekesztésről</i>
A sorszám nélkül említett <i>Bé-Rekesztés</i>	

Láthatjuk, hogy a beszéd fő részeit illetően nincs különbség a *Tabula I.* és a *Tabula III.* között.

Borbáth a *Tabula I.*-et és a *Tabula II.*-t említi, és – mint idéztük – azt mondja, hogy a második ugyanazt adja rövidebben, mint az első. A pontos megfigyelés viszont azt igazolja, hogy a *Tabula II.* valójában más szerkezetű beszédet ír le. Az egész *Tabula II.* valóban „valamivel rövidebb” az elsőnél – ahogy azt Medgyesi a magyar címben megjegyzi –, de magának a beszédmintának a szerkezetére a latin cím minősítése jellemző: „paulo contractior”. A beszédvázlat rövidebb ugyan a *Tabula I.*-ben megadottnál, de lényegesebb, hogy összefontabb, tömörítettebb, mivel ez nem csak a rövidebb terjedelmre utal. Ha a folyamatosan számozott részeket itt is csoportokra osztjuk és a csoportokat párhuzamba állítjuk a *Tabula I.* fő részeivel (amelyek, mint láttuk, megegyeznek a *Tabula III.* fő részeivel), a következő táblázatot kapjuk:

<i>A Tabula II. Elkészítés része</i>	<i>A Tabula I. Meg-tsinálás részének, ill. a Tabula III.-nak fő részei</i>
1. <i>Az Fel-vejendő Igék</i>	= I. rész <i>Az Igékről</i>
2. <i>Az Igéknek magyarázatja</i>	= szerkezeti egységként nincs megfelelője
3. <i>Az Tanuság</i>	= III. rész <i>A' Derék Praedicatio</i> (legfontosabb részei)
4. <i>A' Haszon</i>	
5. <i>A' Rá-szabás</i>	

A *Tabula II.* által ajánlott módszerből hiányzik tehát a *Kezdődés* és a *Bé-Rekesztés* szerkezeti egysége és csak a legfontosabb részek maradnak meg.

Az eddigiekben megállapítottuk, hogy a három *Tabula* kétféle választható, a négy fő szerkezeti egységet felsorakoztató minták csoportjára (*Tabula I. és III.*) és az egyszerűbb *Tabula II.*-re. A fő

szervezeti egységek összevetése után érdemes egy pillantást vetni a *Derek Praedicatio*-t alkotó részekre a különböző *Tabulák* esetében.

Medgyesi a *Derek Praedicatio* elemeit fontosságuk szerint rangsorolja, a *Tabula I.* számozásaival az alábbi módon:

„dolgoz”, amelyekkel (ill. amelyeket)

I. „mindenkor kell élni” 1. 2. 5. 10.

II. „igen ritkán elhagyhatni” 3. 4. 7.

III. „néha elhagyhatni” 6. 8. 9. 11.

A függelék alapján egyszerűen meggyőződhetünk róla, hogy a *Tabula II.*-ből – ahol a fő szervezeti egységek közül a *Kezdődés* és a *Béfezés* nem szerepel – a *Derek Praedicatio* legfontosabbnak tartott részei közül nincs meg az ige részekre osztása, a *divisio*. A *Tabula II.*-ből a kompozíció mindkét szintjén a retorikai teljességet szolgáló részek hiányoznak. A *Tabula I.* *Derek Praedicatio*-jának elsőleges fontosságú részei a *Tabula III.*-ban jelennek meg ismét nagyobb számban.

A fentiek összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a *Doce praedicare* táblázatai kétféle beszédmintát állítanak az olvasó elé. Összetettebb, retorikai szempontból igényesebb szónoklatot lehet szerkeszteni a *Tabula I./III.* útmutatásait követve; a művészi felépítést elhanyagolva, a tanításra irányul a *Tabula II.* alapján készült prédikáció.

II. A kétféle beszéd típus: a közönség igényeinek figyelembevétele

A következőkben azt a feltételezést szeretnénk igazolni, hogy Medgyesi az egyszerűbb, illetve bonyolultabb táblázatokkal a közönség műveletlenebb, illetve iskolázottabb rétegeinek igényeit vette figyelembe. A hallgatóság ilyen szempontú rétegzettségének a szem előtt tartása a retorikai tudomány különböző szinteken való hasznosítását követeli meg. A prédikációelméleti irodalomban sok szó esik a közönséghez való alkalmazkodásról, de a módszerek közötti különbségek nem mindig egyértelműek. Irodalomelméleti szempontunk alapján meg kell különböztetnünk az alkalmazkodásnak a retorikai kérdésekhez kapcsolódó vagy nem kapcsolódó eseteit.

1. Az alkalmazkodás bizonyos esetekben a hívek lelki szükségleteinek a figyelembevételét jelenti. Az igehirdetőnek arra kell gondolnia, hogy a gyülekezet tagjai más-más erkölcsi tulajdonságokkal rendelkeznek, a tanításnak a különböző emberek esetében más-más célokra kell törekedni. A feladat nehézségét az adja, hogy egy-egy embercsoportban egyszerre igen eltérő lelki alkatú hallgatók lehetnek jelen, mégis mindenkinek a hasznára kell fordítani a prédikációt. A hangsúly azon van, hogy *mit* mondjon a pap, ami mindenkinek egyaránt épülésére szolgál. Nem annyira a kifejezés művészetében kell jeleskedni, sokkal inkább pszichológiai, pedagógiai felkészültségéből, emberismeretből vizsgáljuk az igehirdetőt.

A lelki szükségletekhez való alkalmazkodás tudnivalóinak alapműve az európai prédikációelméleti irodalomban Nagy Szent Gergely *Regula pastoralis* című munkája.⁸ Ahogy akármely vallási irányzatban, éppúgy a puritánus teológusoknál is megtalálhatók a gergelyi gondolatok. Elegendő itt a legnagyobbak közül a Medgyesi által nagy tisztelettel emlegetett William Perkins prédikációelméleti művére hivatkozni.⁹

Medgyesi is jól ismeri az ilyen értelemben vett alkalmazkodást. Ehhez kapcsolódó tanácsokat ad például, amikor a *Feddő vagy Rettentő Haszonnal* való élés módjait tárgyalja: „Külömbiséget kell tenni

⁸ Sancti GREGORII MAGNI . . . *Regulae pastoralis liber* . . . : Migne, *Patrologia Latina*, 77, 13–128. c. 49.

⁹ *Prophetica, sive de . . . concionandi ratione tractatus* . . . : Guilielmi PERKINSII . . . *Opera Omnia Theologica* . . . Genevae, M. DC. XVIII. I, 161–220, 192.

azok között, az kiknek gyenge lelki ismeretek vagyon és az kik meg-keményedtek, fel-fuvalkodtak s-meg-átalkodott gonoszszak: Amazokat nem kell rettenetes ostonnal, scorpiokkal, vas-pörölyvel verni, ha-nem veszszövel, fenyegetéssel forgálni, sujtolni; Ezekkel ellenben úgy kell bánni, hogy meg-érezzék az Isten Igéjét két-élű törnek lenni, mely az gondolatoknak, s indulatoknak minden belső részeit által járja, és az velőknek s-tagok egybe-kötözésének oszlásáig el-hat, s-ez ilyen istenteleneknek az Isten igéjének hallásával által-verettetvén, Istennek dicsőséget adjanak.”

2. Számukra érdekesebb az alkalmazkodásnak az a módja, amikor az előadó a különböző képzettségű hallgatókhoz szabja beszédét. Bizonyos értelemben könnyebb a dolga, mint a lelki szükségletek szem előtt tartásánál. Míg a sokféle erkölcsi tulajdonság alapján lehetetlen volna eltérő arculatú csoportokra osztani a közönséget, a műveltségi szint szerinti rétegződés sokszor önmagától adódik. Elképzelhetetlen, hogy valamely alkalommal például csupa kevélyek, önhittek vagy éppen féltékeny megalázkodók gyűljenek össze, míg sokkal valószínűbb, hogy egy fejedelmi személy temetésén vagy egy főiskolai istentiszteleten pontosan annyira jellemző lesz a képzett emberek jelenléte, mint ahogy egy falusi gyülekezetben az egyszerűbb lelkek többségére lehet számítani.

Az iskolázottság mértékétől függően kell a prédikátornak eszközeit megválasztania, hogyan érheti el célját, mikor kell mindent a tanítás, oktatás szolgálatába állítani és mikor pályázhat arra – különösen nyomtatásra szánt beszédeknel fontos ez! –, hogy irodalmi élményt is nyújtson, prózaszerkesztői művészetét is értékeljék. Az ilyen fajta alkalmazkodás hosszú történetre tekint vissza. Ezen a helyen legfeljebb csak utalhatunk a legjellemzőbb példákra, amelyek alapján bemutatathatnánk, milyen szervesen illeszkedik Medgyesi műve az európai prédikációelmélet-történetbe.

a) A középkorral kapcsolatban az alábbiakat szükséges megemlítenünk:

A korai kereszténység idején két beszéd fajta volt ismeretes, az egyszerűbb himilia és az összetettebb sermo. A középkor századai során a sermo típusú egyházi beszédek felépítésének finomodása mellett az egyszerű prédikációk sem szorultak egészen háttérbe. A retorikai szerkezet differenciálódását a művelt közönség igényeinek fejlődése követelte meg. Az egyre tudósabban megkonstruált beszéd-építmények már a képzett egyháziakból álló hallgatóság igényeit elégítették ki, míg az egyszerűbb közönség megnyerésére a hagyományos formák voltak alkalmasak.¹⁰

A fokozatos differenciálódás során a műveltség szint szerinti alkalmazkodásra eleinte az egyes szerkezeti részek különböző megformálásával nyílt lehetőség. Ez a megoldás akkor is fennmaradt, amikor már teljes egészükben eltérő beszédmintákkal lehett az igényeket figyelembe venni.¹¹

A *Doce praedicare* egészében a különböző minták együttes tárgyalására példa, ugyanakkor Medgyesinél is megfigyelhető az egyes szerkezeti részekkel való alkalmazkodás. A szerző a *Doce praedicare* záró regulái között írja a *Vetokedésekről*, hogy „mindenkor gondot kell viselni a tudós s kevésbé

¹⁰ A középkori ars praedicandi történetét összefoglaló legfontosabb irodalom: CHARLAND, Th. M.: *Artes Praedicandi, Contribution a l' Histoire de la Rhetorique au Moyen-Age*. Paris–Ottawa, 1936; ROTH, Dorothea, *Die mittelalterliche Predigttheorie und Manuale Curatorum des Johann Ulrich Sargent*. Basel und Stuttgart, 1956; MURPHY, James J., *Rhetoric in the Middle Ages*. Berkeley–Los Angeles–London, 1974. A prédikációelméleti irodalom fejlődéséről a kezdetektől napjainkig: CONNORS, J. M., *The History of Homiletic Theory*. In.: *New Catholic Encyclopedia*, 11. New York, 1967, 690–697.

¹¹ GREGORIUS, i. m. 124.; Summa Magistri ALANI... *de arte praedicatoria*, In.: Patrologia Latina, 210, 111–198, 184.; Ars concionandi: Sancti BONAVENTURAE... *Opera Omnia*, Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1901. IX. 8–21, 9.;... libellus artis praedicationis... a Jacobo FUSIGNANI..., *Guido de Monte Rocherii, Manipulus curatorum*, Cloniae, 1476. (Inc. Bibl. Nat. 510 3) 101–122, 103–104.; Tractatulus... de arte et vero modo praedicandi... principaliter... doctoris THOME De Aquino ex parvo suo quodam tractatulo relectus... Strassburg, 1479. (Inc. Bibl. Nat. 508 6). Tractatulus eximii doctoris Henrici de HASSIA de arte praedicandi valde utilis, in.: CAPLAN, Harry, *Henri of Hesse, on the Art of Preaching*, Publications of the Modern Language Association of America, 48, 1933. 340–361.

tudós Hallgatókra. (Auditorum Doctiorum et Minus doctorem) A' Tudósbakra nézve... A vetekedésnek állapottya világosan adassék-elő, hogy mindnyájan értsék, mi legyen az, s-mennyire való dolog a' Vallásban. ... A' Kevésbé Tudóssokra nézve... elég igen együgyűen, rövideden, mindazonáltal valóban világosan, meg mutatni a' tévelygésnek a' keresztyén Hittől való különbözését."

A reformáció megjelenése után egy időre háttérbe szorult az egyszerűbb és az összetett beszédek egy szerzőnél való párhuzamos használata: az egyes elméletírók és prédikátorok az egyik típust a másik rovására részesítették előnybe. Luther és Kálvin, valamint követőik közül igen sokan szembefordulva a késő-középkor túlbonyolított prédikációival az ősi homília egyszerűségét tartották eszményképüknek. Ugyanakkor a humanista műveltségű reformátorok – például Melancthon, Hyperius – a középkori örökség és az antik szónoklatnak elemeiből ötvözött, retorikailag igényes módszereket propagáltak elméleti műveikben, és nem maradtak követők nélkül.

A közönséghez való retorikai alkalmazkodással kapcsolatban számunkra az érdekes, hogyan volt ez meg a Medgyesi mintául szolgáló angol puritánusoknál.

b) Perkins egy Medgyesi által igen hasznosnak nevezett művében, a *Casuum conscientiae*-ben tesz idevonatkozó megjegyzéseket. Egy helyen azt elemzi, mi lehet az oka annak, ha a prédikáció nem képes a hívők hasznára válni. Az egyik okot a hallgatók természet adta képességeivel hozza összefüggésbe: mivel e tekintetben különbségek vannak az emberek között, nem várható, hogy mindenki ugyanolyan beszédből épüljön.¹²

Perkins híres tanítványa, William Ames még fontosabb számunkra, mivel ő az egyik, akit Medgyesi kifejezetten a *Doce nos orare* forrásai között említ. Az *Elöl-járó beszédben* írja, hogy a művébe foglaltakat „... nem kitsiny munkával nem csak a' magam tapasztalásából, hanem kiváltképpen e' féle dolgokhoz derékképpen értő Tudóss embereknek Írásokból szedegtettem, úgy mint Joannes Clark Sacra Oratoriajából, Amesius Munkáiból, Az Angliai Parlament Direktóriumából.” Az utolsónak említett mű vizsgálatától eltekintünk, mivel a prédikálást is érintő hasonló művek alapján nincs okunk feltételezni, hogy amit Medgyesi innen vett, az éppen a szorosan értelmezett retorikai problémákhoz tartozik.¹³

Ames önálló prédikációelméleti művet nem írt, de mindazt, ami Medgyesi mintájul szolgálhatott, megtalálhatjuk teológiai műveinek kitéréseiben. Az angol teológus egyik legfőbb munkája a *Medulla Theologica*. A Liber Primus 35. fejezete¹⁴ egy önálló ars concionandi is lehetne.

Ames említett tesz a közönséghez való alkalmazkodás fontosságáról. Figyelmeztet rá, hogy a hallgatóság korát és állapotát szem előtt kell tartani. Részletes fejtegetésekbe nem bocsátkozik, de feltételezhetjük, hogy alkalmazkodás alatt nemcsak a lelki szükségletek figyelembevételét erti, hanem gondol a felfogóképesség szerinti megkülönböztetésre is. Arról nem esik szó, hogy ennek mi a retorikai megfelelője. A retorikai problémákat a szerző egyetlen beszédmintához kapcsolódva tárgyalja, amely a *Doce praedicare Tabula I.*-éhez hasonlít a legjobban.

Ames másik fontos művében, a *De conscientia*-ban is áll egy fejezet a prédikálásról,¹⁵ de ez inkább az igehirdetés általánosabb kérdéseiről szól, amelyek ugyancsak előkerülnek Medgyesinél. Többféle beszédtypusról itt sincs szó.

A másik említett szerző, Joannes Clark neve a magyar szakirodalomban ott fordul elő, ahol Medgyesi saját maga által bevallott mintáit említik.¹⁶ A British Museum katalógusában számontartott

¹² PERKINSIUS, *Casuum Conscientiae Decisionum Aurearum libri tres...* Opera Omnia... II. 1471.

¹³ Berg Pál az Angliai Parlament Direktóriumát a következő művel azonosítja: *The Directory of Public Worship*. 1644. In.: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Bp. 1946. 213.

¹⁴ De Ministris ordinariis et eorum officio in concionando: Guilielmi Amesii *Medulla Theologica*... Debrecini, 1685. RMK II. 1563. 155–163.

¹⁵ De concionibus habendis: Guilielmi Amesii *De Conscientia et ejus jure, vel casibus libri quinque*... Debrecini, M. DC. LXXXV. RMK II. 1562. 230–240.

¹⁶ BERG, i. m. 213.

John Clarkok között van egy, aki a számításba vehető időszakban tevékenykedett. Megtudhatjuk róla, hogy „Master of the Free School in Lincoln”.¹⁷ Könyve szónoklatelméleti munka. A név, az idő és a műfaj egybeesése miatt – és a korabeli hivatkozási módok pontatlanságát is figyelembe véve – akkor is feltételezhetjük, hogy Medgyesi mintájáról van szó, ha a cím *Formulae Oratoriae*.

A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában megtalálható a mű hetedik kiadásából egy példány, amely 1663-ban látott napvilágot.¹⁸ Elején az első kiadás előszava áll, amely „Schola Lincolniensi octavo Iduum Aprilis 1627” kelt.

A mű legnagyobb része fázisgyűjtemény, a beszédet hangzatossá tevő fordulatok rendszerezése. A hatásvadászó elmeszülemények az antik mitológia, történelem és irodalom közhelyein alapulnak. Az erőltetett, mesterkéltséggel megoldások halmaza érthetatlenné teszi a hét vagy talán annál is több kiadást. A mai olvasó számára úgy tűnik, az utókor értékítélete volt helyes, ami alapján feledésbe merült a mű. Saját korában pedig nagybecsű alkotás lehetett, az elején a szerzőt magasztaló versek között Perkins dicsőítő költeménye is szerepel. A fázisgyűjteményhez episztolográfia, sőt, verskészítési útmutató is csatlakozik.

Igen meglepő, hogy éppen ebben a műben fordul elő a kétféle beszédfelepítés. Szerkezetéről a *Lectori salutem*-ben tesz említést a szerző. Megtudhatjuk, hogy a beszédekben kétféleképpen állíthatjuk össze a fő részeket. A szembetűnő különbség, hogy az egyik esetben van *divisio*, a másikban nincs.¹⁹ A kétféle beszédminta arra való utalás nélkül fordul elő, hogy melyik mire való. Az egyes beszédrészekhez kapcsolódva rövid megjegyzések következnek, amelyek megfelelőivel ugyancsak találkozhatunk a *Doce praedicare*-ban.

c) A továbbiakban arra kívánunk utalni, hogy a szóban forgó retorikai alkalmazkodás Magyarországon is bevált szokás volt. Ez tűnik ki Pázmány prédikációs gyakorlatából, de meglepetésekkel szolgál Medgyesi vitapartnere, Geleji Katona István módszereinek megfigyelése is.

Sík Sándor Pázmánynak néhány prédikációbevezetésében az első magyar homiletika elemeit látja. Hogy ez miért nem helytálló, kiderül Sík műveinek egyéb helyeiből és más szakirodalomból is.²⁰ Mivel a bevezetésekben a beszéd elkészítésével kapcsolatban semmilyen konkrét útmutatás nem szerepel, Pázmány álláspontját az „egyszerű–összetett” kérdésben a prédikációk alapján állapíthatjuk meg.

Bitskey István az összes beszéd vizsgálata alapján egy olyan sémát talál, ami jellemző a beszédek legnagyobb részére. Az általánosan alkalmazott váz igen hasonlít a *Tabula I/III*-hoz – és a prédikációelmélet-történet minden olyan mintájához, amely retorikai zártságával művelt közönség igényeit volt hivatott kielégíteni. Bitskey megállapítja, hogy „Pázmány általában ezt a szerkezeti sémát használja, csupán néhol tér el – akkor is csekély mértékben – a megadott struktúrától”.²¹

A csekély mértékű eltérés szempontunkból jelentőséget nyer: a *propositio* – ellentétben az általános sémában szereplővel – csak egy tárgyat jelöl meg, így elvész *divisio* jellege. Mint számos analógia mutatja, a *divisio* hiánya vagy megléte fontos eszköze az egyszerűbb, illetve műveltebb közönséghez szóló beszédek formai megkülönböztetésének. Bitskey szerint „nyilvánvaló, hogy a beszéd szerkezetét a témával kapcsolatos mondanivaló bősége módosította... a szabályos szerkezetű és a módosított struktúrájú beszéd együttes szemlélete azt mutatja, hogy Pázmány nem ragaszkodott mereven egy sémához, hanem rugalmasan alkalmazkodott témája kívánalmaihoz”.²² A kétségtelenül helytálló magyarázatot talán azzal is ki lehetne egészíteni, hogy Pázmány bizonyos esetekben a témán

¹⁷ *British Museum, General Catalogue of Printed Books*. 40. London, 1966. 30.

¹⁸ *Formulae oratoriae*... Authore Johanne Clark, Tiguri, MDCLXIII.

¹⁹ „... quinque tantum generales partes proponimus, Exordium, Narrationem, Confirmationem, Confutationem, Conclusionem, aut sex secundum versiculum, Exorsus, Narro, Seco, Firmo, Refuto, Peroro.” CLARK, i. m. Lectori Salutem.

²⁰ Sík Sándor, *Pázmány, az ember és az író*. Bp. 1939. 277, 279.; BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép*. Bp. 1979, 48, 51.

²¹ BITSKEY, i. m. 135–139.

²² BITSKEY, i. m. 140.

kívül a közönségnek ahhoz a rétegéhez is alkalmazkodott, amely számára elsősorban fontosnak tartotta mondanivalóját megszívlelését.

A Pázmány és Medgyesi esetében talált hasonlóság arra mutat, hogy a különböző teológiai nézetek nem szükségszerűen járnak együtt a retorikai elvek lényeges eltéréseivel. Ugyanerre példa Geleji Katona István és Medgyesi elméletének, illetve gyakorlatának összevetése. Az orthodox kálvinizmus képviselője és puritánus szerzők között volt ugyan némi véleménykülönbség a prédikáció kérdéseiben, de a „homiletikai vitánál” sokkal lényegesebb az alapvető nézetazonosság.

Geleji Katona Istvánnak nincs önálló prédikációelméleti írása, de *Preconium Evangelicum* című beszédgyűjteményének bevezető részeiben meglehetősen részletesen elemez retorikai kérdéseket.

Az I. Rákóczi Györgyhez címzett *Praefatio dedicatoria*-ban ismerteti a szerző saját beszédeinek szerkezeti vázlatát.²³ A vázlat Medgyesi *Tabula I/III*-val a leglényegesebb pontokban megegyezik. Különös figyelmet érdemelnek a propositióhoz fűzött megjegyzések. A propositió lehet egyszerű vagy összetett. Az első esetben a prédikátor egyszerűen előrebocsátja az ige mondanivalójának alapgondolatát, a másik esetben pedig az ígét részekre osztja. A divísió meglétének, illetve hiányának különbsége megegyezik a Medgyesinél és Pázmánynál tapasztalható jelenséggel.

A *Praemonitio Autoris ad Lectores*-ben Geleji hosszasan értekezik arról, hogyan kell a beszédek különbözőségével alkalmazkodni a mindenkor hallgatóság műveltségi szintjéhez. Két réteget különböztet meg, akik között hirdetni kell az ígét: „inter idiotas et rusticanos”, valamint „inter cultiores et in sacris versatiores”. Fontos retorikai fogalmakkal határozza meg, milyen megoldásokat kell alkalmazni művelt városi közönség, illetve a falusi hallgatóság előtt.

Figyelemre méltó, hogy éppen Medgyesi vitapartnere fogalmazza meg azt, amit az analógiák alapján a különböző *Tabulák* funkciójáról feltételeztünk. Mivel ezenkívül a beszédek felépítése is szinte megegyezik, megkockáztathatjuk, hogy a Geleji és Medgyesi között egyéb területeken fennálló ellentéteket nem célszerű abszolutizálni. Valóban volt egy vita – a későbbiekben visszatérünk rá –, ahol néhány részletkérdéssel kapcsolatban eltértek a vélemények, de irodalomelméleti szempontból fontosabb az alapvető egyezés, a két szerzőnél elméletben és gyakorlatban egyaránt megmutatkozó retorikai igényesség. Az ideológia, a politikai pártállás és a lelki alkat különbözőségéből nem következik olyan jellegű eltérés, ami prédikációelméleti szempontból érdekes lehet.

Láthatjuk, hogy az alkalmazkodás tárgyalt módja Medgyesi korában már természetesen illeszkedett az elfogadott prédikációs szokások közé. Szerzőnk megjegyzése is nyilvánvalóan az ismertetett eljárásra vonatkozik, amikor a *Doce nos orare* Elöl-járó beszédében arra figyelmeztet, hogy „mind praedicallásunkat s-mind könyörgésünket, az jelen lévő szükség s-alkalmatosság szerint intézhettük”.

Néhány XVIII–XIX. századi hazai prédikációelméleti munka alapján meggyőződhetünk róla, hogy a retorikai alkalmazkodás szokása Magyarországon is századokon keresztül időszerű kérdés volt. Ugyanerről árulkodnak igényesebb szerzők prédikációs kötetjeinek bevezetései.²⁴

III. Kísérlet a *Doce praedicare* értékelésére

1. A *Tabula II*-ben, ami az egyszerűbb beszédek elkészítéséhez nyújt segítséget, a tökéletes retorikai kidolgozás rovására a tanításra való törekvés kerül előtérbe. Feltévéseinket – ami szerint ez a beszéd típus csekélyebb műveltségű közönség megnyerését célozza –, a beszéd felépítésén kívül egyéb érvekkel is alátámaszthatjuk.

²³ GELEJI KATONA István, *Preconium evangelicum*. Gyulafehérvár, 1638. RMK II. 521.

²⁴ „A’ papi szent hivatal gyakorlásáról... M. Várhelyi GOMBÁSI István által, Kolo’sváratt, 1784. 59.; *Harmintz-négy Prédikáziók*, Mellyeket... Világ eleibe botsátott GOMBÁSI István, Kolosváratt, 1784: Elöl-járó beszéd; Homiletika, mellyet tanítványi számára készített Tóth Ferentz... Komáromban, 1802, 41.

A szóban forgó *Tabula* a beszédvázlaton, az *Elkészítésen* kívül egyedül az *El-Praedicálás* tudnivalóit tartalmazza. Ilyen rész szerepel ugyan a *Tabula I.*-ben is, de ott a *Praedicatio elmondásánál* másról írt a szerző, mint a *Tabula II.* megfelelő részében. A *Tabula II.*-ben ugyanis nincs szó a prédikátor ideálisnak tartott lelkiállapotáról, szellemi felkészüléséről. Annál részletesebben tárgyalja Medgyesi a szónok viselkedésével, előadásmódjával kapcsolatos követelményeket. Bizonyára nem véletlen, hogy az egyszerűbb beszédmintához csatlakozik a prédikálás külsőségeinek aprólékos taglalása. A hatás szempontjából a külsőségeknek nyilván nagyobb szerepük van egyszerűbb emberekből álló hallgatóság esetén.

E gondolat az európai ars praedicandi-irodalomban világos megfogalmazást nyert. Egy XIV. századi angol dominikánus, Thomas Waleys igen részletesen szól a prédikátor öltözködéséről, mozdulatairól, hanghordozásáról. Azt fejtegeti, hogy a beszéd sikerében milyen nagy szerepe van az előadásmódnak, a szónok fellépésének. Ha pedig valaki erre nem fordít kellő gondot, inkább a hallgatók felfogóképeségét meghaladó beszédkonstrukciókkal szeretne eredményt elérni, többet árt, mint használ: a túlbonyolított beszéd művészi szépségei nem találnak értő fülekre, és a tartalmat sem tudja magáévá tenni a gyülekezet.²⁵

A külsőségek fokozottabb szerepét és a túlzottan differenciált szerkezet kerülését nem szabad azonban irodalmi szempontból lebecsülni. Itt is szükség van a retorikai ismeretekre: ezúttal nem a prózai művek megszerkesztésének szabályai kerülnek előtérbe, hanem a meggyőzés művészete. A fő cél nem a formailag tökéletes kompozíció, hanem a hatás biztosítása. Ez nem elhanyagolható tudomány, különösen, ha elvárjuk, hogy a prédikátor ne éljen bántó eszközökkel, erőszakos rábeszéléssel, és ne saját érvelési készségét fitogtassa. A hathatóságot a természetességgel kell egyeztetni.

A „dissimulare artem” elvének a prédikációelméleti irodalomban megvan a speciális változata. Medgyesi Perkinsnél is olvashatott arról, hogy az emberi leleményt el kell titkolni a prédikációban, az isteni ige ereje hassa át a hallgatókat, és ne a prédikátor rábeszélőkészsége, hatásvadászó módszerei tereljék el a figyelmet a tanítás igazságairól.²⁶ Erre is vonatkozik Medgyesinek az a már idézett megjegyzése, amely szerint meg kell tanulni „el-titkolni, az Praedicatio-írásban a’ mesterséget”.

2. Irodalomelméleti szempontból nagyobb figyelmet érdemelnek az összetettebb, retorikai zárt-ságra törekvő beszédminták, a *Tabula I.* és *III.* A szakirodalom mind ez ideig nem mutatott rá az elsősorban tanító-célzatú, széles-néprétegeknek szánt és az igényesen megszerkesztett, az irodalmi ízléssel rendelkező közönség tetszésére pályázó típus párhuzamos kidolgozására. Ennek talán az is oka, hogy a szembeállítás csak a *Tabulák* alapos megfigyelése és a példaképek, analógiák nyomán bontakozik ki, és ezek feldolgozására eddig nem került sor. A *Doce nos orare*-ra vonatkozó megjegyzések legtöbb esetben az *Elöl-járó* beszédben leírtakra támaszkodtak, ez pedig néhány helyen ellentétben áll a *Tabulák* tényeivel. A bevezetőben Medgyesi bizonyos helyeken olyan képet fest magáról, mintha egész művére a *Tabula II.* jellemzői lennének igazak. A Geleji Katona Istvánnal folytatott vitában való állásfoglalást nemcsak a *Tabulák* cáfolják meg, hanem az elméleti műben lefektetett kánonokhoz ragaszkodó prédikációk is.

A prédikációelmélet értékelésénél fontos kritérium a teória alkalmazhatósága, annak eldöntése, hogy a szerkesztési szabályok nyomán jöhet-e létre esztétikai értékkel bíró próza. Mivel a prédikációt elsősorban nem kordokumentumnak, történelmi forrásnak tekintjük, hanem irodalmi alkotásnak, nem hanyagolható el Medgyesi beszédeinek a vizsgálata. A szakirodalomban egyedül Tóth Mihály tér ki egy ismertetett beszéd retorikai szerkezetére, de nem veszi figyelembe Medgyesi saját elméletét, nem is az ő terminológiáját használja.²⁷

²⁵ Thomas WALEYS, *De modo componendi sermones cu documentis*. CHARLAND, i. m. 328–403, 322, 339.

²⁶ PERKINSIUS, *Prophetica*. 199.

²⁷ TÓTH M., i. m. 106–109. A szerző az I. Rákóczi György teste fölött mondott beszédet tekinti át.

a) Az elmélet alkalmazhatóságát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a beszédek következetesen a *Tabulák* szerint épülnek fel. Egy prédikáció van, ami más elv alapján áll össze megkomponált egésszé.²⁸ Ettől eltekintve az mutatkozik meg, hogy az összetettebb minta nemcsak a *Doce praedicare*-ban követel nagyobb részt magának, hanem e mintát követve készült a nyomtatásban fennmaradt prédikációk többsége, mintegy kétharmada. Ezek szerkezete a *Tabula III*-ra alapul, bőven kiegészítve a *Tabula I*-ben részletezett lehetőségekkel. Hogy a *Tabula I*-nek nem találhatjuk egyetlen pontos megfelelőjét sem, abban semmi rendkívüli nincs. Ez afféle kelléktár, egyszerre tartalmazza mindazokat a lehetőségeket, amelyekkel – igényes közönséget feltételezve – élni lehet. A jó ízlésű szónok pedig nyilván nem fogja az egy prédikációra kiszabott időben teljes retorikai eszköztárát kimeríteni.

Az összetett beszédek túlsúlyának ténye már önmagában megkérdőjelezi az egyszerű tanításra, praktikus oktatásra való törekvés kizárólagosságát.

b) Az *Elöl-járó beszéd*be foglaltak először az exordium kérdésével kapcsolatban kerülnek ellentmondásba a prédikáció elméletével és gyakorlatával.

Medgyesi „Szigató Atyafinak” hívja vitapartnerét, Geleji Katona István nevét nem írja le. Ismeretes az a Geleji-hely, amelyre a puritánus prédikációk melletti érvek felelnek.²⁹ A „Szigató Atyafi” kárhoztatja a prédikációk fejtelenségét, azaz a bevezetést hiányolja. Medgyesi ezt elismert, de egyben követendő példának tartja, mondván, hogy ez a helyes megoldás. Amesre is hivatkozik: „magnus igitur iudicii defectus in iis, qui exordium volunt necessarium in concione sacra.”³⁰ Még maga az idézett tekintély sem ilyen szigorú más helyeken, például: „Si vero aliquod exordium adhibetur ad rem praesentem spectans, illud locum proprium habet, vel in textus declaratione, vel in ejus applicatione ad usum.”³¹

Az összetettebb *Tabula* részletező és tömörebb változata egyaránt felveszi A' *Kezdődést*. A *Tabula I*-ből tudjuk meg, hogy a beszéd négy legfőbb része közül ez az egyik. Medgyesi nagyon is részletesen elemzi a bevezetéssel kapcsolatos tudnivalókat.

Az ismeretes 17 prédikáció közül 5 főrangú személyek temetésén hangzott el. Mind az öt beszédben a bevezetés külön címként szerepel, a lap közepén, az utána következő szövegből sorkihagyással elkülönítve, mint *Kezdődés*, *Kezdet* vagy *Kezdő-Beszéd*.³² Más beszédeknél nem ilyen feltűnő az exordium kiemelése. Mivel maga a bevezetés több esetben mégis megvan, csak arra következtethetünk, hogy az egyes részek *elnevezésének* feltűnő hangsúlyozásával Medgyesi – a művelt hallgatóság, illetve olvasóközönség tetszését elnyerni igyekezvén – retorikai tudományát is csillogtatni akarta.

Az elméletből és a gyakorlatból nem hiányzik a kompozíció zártságának másik feltétele, a befejezés sem. Medgyesi a *Tabula I*-ben írja, hogy „a'Bé-Rekesztés nagy mesterséget kíván”, majd egy oldalt betöltő táblázatban részletezi az idevonatkozó tudnivalókat.

c) A *divisio* esetében ismét ellentmondást találunk. Az *Elöl-járó beszéd*ben Medgyesi elítéli azt az eljárást, amikor a prédikátor részekre osztja az igét, majd ezek szerint haladva építi fel beszédét. Ezt írja: „nem pergettyük szüntelen ajkunkon: felelek az elsőre, felelek a másokra, a nagyubra, a kisebbre, ...”

²⁸ *Ötödik Jaj és Síralom*, Sárospatak, 1658. RMK I. 936. 2. prédikáció: Közönséges Bőjt-re felserkentésnek okaért. Az ige után következik 9 vétek tárgyalása, amelyek miatt Isten elveszíti az országokat; az országok romlásának 5 jegye van, amelyeket sorra végigvesz Medgyesi; ha lélekben meg akarunk újulni, 9 dolgot kell tennünk. A prédikáció utolsó része ezek elemzése.

²⁹ GELEJI KATONA István, *Váltság titka*, II. Várad, 1647, Előbeszéd. RMK I. 799.

³⁰ AMESIUS, *De Conscientia* ... 235.

³¹ AMESIUS, *Medulla* ... 162.

³² Az első három beszéd: *Erdél' s' egész Magyar nép egymás után, tsak hamar érkezett Hármás Jajja's síralma*, Várad, 1653. RMK I. 880; a negyedik és az ötödik beszéd: *Igazak sorsa e' Világon*, Sárospatak, 1657, RMK I. 924; *Joseph romlása*, Sárospatak, 1659. RMK I. 948.

A *Tabula I.*-ben szereplő *El-Osztás* a tömörített *Tabula III.*-ban is feltűnik, mint *A' Részek*, tehát nem elhanyagolható. A prédikációkban pedig néha még az egyszerűbb beszédekénél is megjelenik a szóban forgó egység.

A divisió jelentős szerepének kialakulásáról a 11. jegyzetben említett középkori traktátusok nyomán kaphatnánk képet; de Clark, Pázmány és Geleji alapján is láthatjuk, hogyan lehet a divisió a közönség szerinti formai differenciálás eszköze.

d) Az igékben előforduló bizonyos szavak magyarázatai is arra engednek következtetni, hogy Medgyesi nem minden esetben a széles tömegek tanítását tartotta legfőbb céljának, és a tudós közönség számára a sokat hangoztatott puritán praktikussághoz nem illő módszerekhez használt.

Így beszédében az „élő Isten kezeiben” szókapcsolathoz szerzőnk a következőket fűzi: „Istennek illen kezei, mint nekünk, nincsenek; mert a' léleknek húsa és csontjai nincsenek. Hanem csak a' mi hasonlatosságunkból tulajdoníttatnak azok ő néki.”³³ Bizonyosra vehetjük, hogy ez a magyarázat nem teológiában járatos embereknek szól. A beszéd, amelyben előfordul, a *Tabula II.* szerint készült, így – állításunk szerint – a közönség egyszerűbb rétegeit kívánta megnyerni. A magyarázat idézett módja ezt teljes mértékben igazolni látszik.

Egy másik prédikációban ez a kifejezés fordul elő: „az Igaznak gonoszszí”. Medgyesi magyarázata: „A Gonosz . . . Theologicæ, szent Írási Tudomány szerint . . . Így fejeztetik ki . . . Ethicæ, az Erkölcösc Tudományában így . . .”³⁴ Sejtethetjük, hogy az egyszerűbb emberek nem tudták volna mire magyarázni a teológiai és etikai eszmefuttatásokat. A beszéd Lónyay Zsuzsanna holtteste fölött hangzott el.

e) A beszédkonstrukció egésze, néhány főbb és alárendeltebb szerkezeti egység után a retorikusság egyéb területeivel kapcsolatban megjegyezzük, hogy Medgyesi máshol sem utasítja el a retorika kínálta évezredek lehetőségeit. Itt utalhatunk a bizonyítások és cáfolások rendszerére, a kifejezés legkülönbözőbb eszközeire. Hasonló kérdésekben szerzőnk példaképeit sem lehet a szó nem teológiai értelmében puritánoknak tartani.

Perkins – aki önálló retorikai-grammatikai művet is írt! – prédikációelméleti munkájában egy fejezeten keresztül értekezik a „volum Grammaticæ et Rhetoricæ proprietates” tudnivalóiról.³⁵ Ames sem zárkózik el az „ornamenta rhetorica, metaphora, allegoriae studio humano inventae, tropi, figurae sententiae et dictionis” használata elől.³⁶

f) A „Szidgató Atyafi” egy kifogása szerint a puritánusok „csak practice” prédikálnak, azaz egyedül a gyakorlati haszonra törekednek, a beszéd egyéb kérdéseit elhanyagolják. Válaszában Medgyesi elismeri a vádat, de a puritánus gyakorlatot tartja helyesnek. Szent Pálra hivatkozik: „az tellyes írás hasznos a tanításra”. (2. *Tim.* 3. 16. 17.)

A hasznosság mint kizárólagos érdem melletti síkrazzállás némileg ellentmondásba kerül a *Tabulák* és a prédikációk tanulságaival. A hasznosságra való törekvést nem vonhatjuk kétségbe. A *Tanúságok* és a *Hasznok* különféle módozataira minden prédikációban a megfelelő részek nevének kiemelt jelölése figyelmeztet, és a részek tartalma is megszívlelendő. Ugyanakkor – a bemutatott tények alapján – nem tarthatjuk jellemzőnek a „c s a k practice” prédikálásra való törekvést. Legtöbb esetben túlsúlyba kerülnek azok az elemek, amelyek nem feltétlenül szükségesek a „tanítás”-hoz.

Mindezek értelmében nem látszik teljes mértékben helytállónak az a megjegyzés, a *Doce nos orare*-val kapcsolatban a korábbi szakirodalom ítéleteit így foglalja össze: (Medgyesi e művében) „a puritánus kegyességi gyakorlat szellemében ad tanácsokat a lelkeseknek.”³⁷ A megállapítást érvé-

³³ *Fel-gerjedt, s pokol fenekéig hatalmazott Rohogó Tűz*, Sárospatak, é. n. (1660), RMK I. 961.

³⁴ *Igazak sorsa* . . . 10.

³⁵ Perkinsius, *Prophetica*, 183–185. Önálló műve: *De linguae regimine. Opera Omnia* . . . I. 713–740.

³⁶ AMESIIUS, *De Conscientia* . . . 234. 237–238.

³⁷ *A magyar irodalom története* . . . 236.

nyesnek tarthatjuk az *Elöljáró beszéd* megfelelő részeire, illetve a *Tabula II.*-re és az e szerint készült prédikációkra. Medgyesi prédikációval kapcsolatos tevékenységére éppen az ellenkezőt találtuk általánosan jellemzőnek.

3. A *Doce praedicare* egyik fő érdeme, hogy a prédikációkészítés tudnivalóit többé nem utalásokból, odavetett megjegyzésekből kell összekeresgélgni, hanem szerves egységgé állnak össze a beszédszerkesztésre vonatkozó útmutatások. Különös figyelmet érdemel a közlendő logikus elrendezése, a táblázatok révén elért áttekinthetősége. Prédikációelméletében Medgyesi igen szépen megvalósítja a rendszerességről vallott elképzeléseit, amelyeket a *Praxis pietatis* előszavában fejt ki.³⁸

Az eszményített „szép módos rend” megteremtésének hasznos eszközei a táblázatok. A prédikálás tudnivalóinak táblázatos összefoglalása – akárcsak az ars concionandi annyi más eleme – a XVII. században nem volt újdonság. Az eljárás XV. század végi ősenek tekinthetjük a Pseudo-Aquinói traktátusához (lásd a 11. jegyzetet!) csatlakozó „arbor”-t, amely a prédikáció szerkezetét egy fához hasonlítja. Bán Imre szerint szónoklattani művekben a XVI. század közepén kezdett elterjedni a táblázatba foglalás, Soarez nyomán.³⁹

A módszerrel Medgyesi találkozhatott Perkins prédikációelméletében. A szerző bevezetesként egy táblázat segítségével teszi áttekinthetővé műve felépítését.⁴⁰ Medgyesi egyik közvetlen mintájánál, Clarknál is előfordul hasonló. Itt a táblázat olyan kérdéseket tartalmaz, amelyek alapján a beszéd logikai menete összeállítható. Úgy tűnik, Clark munkájának ez a néhány oldal a legértékesebb része. A szerző – saját bevallása szerint – „ex Willisii Mnemonica” vette.⁴¹

Medgyesi rendszerességének méltatásánál nem hagyhatjuk említés nélkül azt a szigorú következetességet, ahogyan prédikációiban tartani igyekszik magát az elméleti műben meghatározottakhoz. A kétféle beszéd típus elkülönüléséről már volt szó; hogy a prédikációk szerkezetét igen könnyű összevetni a *Tabulákkal*, az az egyes részek gondos jelölésének köszönhető. Medgyesi a *Tabulákban* megnevezett fő részek és a kisebb szerkezeti egységek nevét a prédikációkban szinte minden esetben feltünteti. A jelölések közötti különbségtétel alkalmas a megfelelő részek fontossági helyzetének kifejezésére – és ez meg is történik, mégpedig pontosan a *Tabulák* szellemében.

4. Mivel Medgyesi a *Doce praedicare* teljes szövegét latinul is, anyanyelvén is közreadta, módunk van megfigyelni az ars concionandi nemzetközi terminológiájának megmagyarosodását. Még ha nem is Medgyesinél jelenik meg először minden magyar retorikai kifejezés, figyelemre méltó az a természetes, ahogy egy hosszabb, nemzeti nyelvű prózaelméleti műbe a terminusok is magyarul illeszkednek be. A függelékben közölt *Tabula-vázlatok* nyomán könnyen felidéződnek az ars concionandi – sokszor a klasszikus retorikákra visszamenő – latin és görög szakkifejezései. Érdemes felsorolni néhány olyan fordítást is, ami a függelék címszavai között nem szerepel:

periodos	kerület
axioma	teljes értelmű mondás
tropus et figura	tulajdonságtalan szólás
ironia	ingerlő mód
analysis	űzés-fűzés

³⁸ Modern kiadása: Bp., 1936. 17.

³⁹ BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVII. században*. Bp. 1971. 51.

⁴⁰ Synopsis Propheticae: PERKINSIUS, *Prophetica*. 167–168.

⁴¹ CLARK, i. m. 271. Clark forrása: WILLIS, John, *Mnemonica, sive Reminiscendi Ars...* Londini, 1618. Angol változata: *The Art of Memory*... London, 1621.

Medgyesi igyekszik a fordításban visszaadni a fogalom pontos jelentését. Különösen fontos ez az egymáshoz közelálló fogalmaknál. Medgyesi gondosságára példa, hogy *bé-fejezéssel* a recapitulatiót fordítja, a conclusiót pedig *bé-rekesztéssel* adja vissza.

Martonfalvi György *Ars concionandi Amesiana* (1666) és Szilágyi Márton *Biga pastoralis* (1684) című művét⁴² már-már teljesen elborította a feledés homálya. XVII. századi kritikátörténetünk e fontos dokumentumainak érdemes volna önálló tanulmányokat szentelni. Ezen a helyen kénytelenek vagyunk csupán a Medgyesi értékeléséhez segítséget nyújtó részleteiket érinteni.

Mind Martonfalvi, mind Szilágyi műve latin nyelvű. Az előbbinél viszont a különféle hasznok nevei magyarul is fel vannak tüntetve, az utóbbinál pedig ugyanezeket kívül példaanyagként magyar prédikációkból vett idézetek vannak a szövegbe iktatva.

Mindhárom szerző fő mintája Ames, latin szövegükbe jórészt az ő elnevezéseit veszik át. Az esetek egy részében Martonfalvinál és Szilágyinál a latin terminus magyar megfelelője megegyezik Medgyesi fordításával. Más esetekben nem a *Doce praedicare*-ből ismert magyarítást alkalmazzák – és számunkra éppen az eltérés érdemes.

Amesnél a hasznok két fő csoportja az értelemre tartozó, elméleti, illetve a cselekvést szabályozó, gyakorlati haszon. Az elméleti haszonnak két fajtája van, az informatio és a reformatio. Eddig a mester mindhárom magyar követője megegyezik. Az elméleti haszon említett két fajtájának a gyakorlati hasznok institutio és correctio csoportja felel meg.⁴³ Ez az, amit Martonfalvi és Szilágyi pontosan átvesz, Medgyesi viszont – érdemeit az sem kisebbíti, ha esetleg más olvasmányai alapján! – eltér ettől a párhuzamtól. A magyar fordítás mutatja meg, hogy milyen alapos meggondolás áll az Amestől eltérő változat hátterében.

Martonfalvi és Szilágyi megtartják az informatio–institutio kettősségét, a különbséget *Tanító Haszon* – *Oktató avagy igazgató Haszon* elnevezéssel adják vissza. Szilágyi részletesen fejtegeti, miért nem szabad összekeverni a kettőt, ahogy arra a prédikációs gyakorlatban van példa.⁴⁴ Nem lehetetlen, hogy voltak, akik azért adtak okot az Ameshez szigorúbban ragaszkodó Szilágyi bosszankodására, mert Medgyesi nyomán szerkesztették prédikációikat. Medgyesi ugyanis nem foglalkozik institutióval, ő az informatiót nevezi *Oktató Haszonnak*. Így az útmutatások egy csoportját átemeli az értelmi szférába, és ezzel elárulja, hogy az oktatás fogalma számára szorosabban kapcsolódik gondolatok inspirálásához, mint a gyakorlati élet közvetlen befolyásolásához.

Mégsem kell félnünk attól, hogy Medgyesi elrugaszkodna a „praxis pietatis” elvétől. Az amesi correctiót ő is tárgyalja, és itt kárpótlást nyújt a gyakorlati szférából elvont oktatásért. Martonfalvi a correctiót hívja *Feddő Haszonnak*, Szilágyi ugyanezzel a névvel a correctióval összevont reprehensiót és objurgatiót illeti. Medgyesi differenciál: *Meg-feddő Haszonnak* a reprehensiót nevezi, szól represióról mint *Le-verő Haszonról*, a correctiót pedig *Meg-jobbító Haszon*nal fordítja. Martonfalvi és Szilágyi a correctio fogalmának arra a mozzanatára helyezi a hangsúlyt, hogy ha valaki letér a helyes útról, figyelmeztetést, szidalmat érdemel. Így hűek maradnak Ames szelleméhez, aki szerint a correctio „vitae fugiendae damnatio”.⁴⁵ A correctio értelmezésében Medgyesi a másik oldalról közelít a fogalom tartalmához, mivel a *Meg-jobbító Haszon* elnevezés a követendő út kijelölésének a mozzanatát foglalja magába. Mivel Medgyesi – a magyar fordítás tanulsága szerint – erre a jelentésre reagált érzékenyebben, érthető, hogy a helyes élet felé orientáló eme haszon mellett feleslegesnek tartotta a praktikus hasznok között még az institutiót is.

⁴² *Ars concionandi Amesiana* ... A Georgio MARTONFALVI, Debrecini, 1666. RMK II. 1079; Martini SZILÁGYI ... *Biga Pastoralis, Seu, Ars Orandi et Concionandi* ... Debrecini, 1683, RMK II. 1536.

⁴³ AMESIUS, *Medulla* ... 159–160.

⁴⁴ „Minus convenienter igitur a multis Institutiorum cum Informatorio interdum confunditur (taliter loqui amantibus: oktat s' tanít ez a' tanúság).” SZILÁGYI, i. m. 64.

⁴⁵ AMESIUS, *Medulla* ... 160.

Medgyesi és a másik két Ames-követő szóhasználatának összevetése azt támasztja alá, hogy a XVII. század második felében a magyar nyelvű prédikációkban mindennaposnak kellett lennie a szerkezeti egységek számontartásának és magyar elnevezésének, sőt, különböző felfogások léteztek. Az egyes részek eltérő értelmezése feltehetően nem Szilágyi idejében jelentkezett először: a retorikai tudatosság ilyen foka előzményeket feltételez. Nem e dolgozat keretei közé való annak bemutatása, hogy az egyházi beszéd irodalmi problémái iránti érdeklődés a magyar prédikáció történetében milyen előzményekre tekint vissza. Az azonban a XVII. századi viszonyokba való betekintésből is látszik, hogy Medgyesi magyar nyelvű szónoklattana létező igényeket elégített ki, szükség volt a gyakorlatban élő szokások valamiféle összefoglalására, elméleti rendszerezésére.

Martonfalvi és Szilágyi műveiből az is kitűnik, hogy ők voltak azok, akik még a leginkább értékelné tudták Medgyesi prédikációelméleti munkáját. A XVIII. századtól érdektelenség vagy legfeljebb felületes érdeklődés jellemző.

Dolgozatunkban Medgyesinek a prédikáció elméletével kapcsolatos tevékenységét szerettük volna érdemeinek megfelelően bemutatni. Korszakalkotó felfedezéseket nem várhatunk el a *Doce praedicare*-től, hiszen a *Tabulák* évszázadok óta ismételtetett megoldásokat visszhangoznak, a prédikáció-elmélet-történet jól ismert közhelyeit variálják. Köztudomású, hogy az antik retorikai hagyományok időszámításunk első századaiban kiegészültek a kereszténység sajátos követelményeivel, és később mint *ars praedicandi* az egyházi beszédszerkesztés útmutatójává váltak. Ez a speciális *ars* folyamatosan differenciálódott, a beszédmintáknak különböző típusai alakultak ki, az egyes változatok pedig – a létrejövő felekezeti különbségektől sokszor függetlenül – a bevált hagyományokat és a célszerű újabb fejleményeket egyesítve éltek tovább. Medgyesi Pálhoz éppen angol mintáin keresztül jutott el mindaz, amivel az antikvitás, a latin középkor és a protestáns áramlatok eredményei gazdagították a nyilvánosság előtti beszéd művészetének elméletét.

Nyilvánvaló, hogy mégsem egyszerű kompilációt kell látnunk a *Tabulák* sorozatában. A minták hatását ki lehet mutatni a táblázatokban, sokszor szó szerinti átvételek formájában. Viszont Medgyesi egyik példaképét sem utánozza minden tekintetben, a különböző forrásokból igen finom érzékkel válogat, egy határozott koncepciót követve dolgozza fel olvasmányait. Szónoklattani tudományára éppen az a mód enged következtetni, ahogy az idegen szerzőkből merített tárgyi anyagot magas színvonalú egyházi szónoklattanná állítja össze úgy, hogy egyszersmind a magyarországi prédikációs hagyományokat és szokásokat, valamint az eltérő igényeket is figyelembe veszi.

Amint bizonyítani igyekeztünk, Medgyesi elméleti művében két beszéd típust állít követői elé. A retorikailag igénytelenebb változat az egyszerűbb közönség épülését szolgálja, a figyelmet elsősorban a tanításnak, a meggyőzésnek szentelve. A művelt közönségnek szánt prédikációk mintájának a szerző kétféle variánsát is kidolgozza. A kiegyensúlyozott kompozícióra, arányos szerkezetre való törekvés, az artisztikus prózát eredményező szabályok azt mutatják, hogy Medgyesi a gyakorlati hasznosság mellett, esztétikai értékkel is rendelkező művek elkészítéséhez kívánt útmutatással szolgálni. A *Doce praedicare*-ban a poritánus igehirdető és az igényes retorikus szempontjai ötvöződnek.

Dolgozatunkban arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy Medgyesi Pál egyházi szónoklattana nem pusztán egyháztörténeti adalék vagy idegen hatások dokumentuma. (Természetesen nem vonjuk kétségbe az angol hatások fontosságát, sőt, ismételten utalunk rá, hogy a Berg Pál hivatkozott könyvében említett Ames és Clark követése mellett, Perkins ihlető hatását is feltételezhetjük.) Fontosabbnak érezzük azonban, hogy mivel a XVII. században a prédikáció még nem szorult ki az irodalom keretei közül, a műfaj elméleti szabályait nem választhatjuk el az irodalomelmélettől. A *Doce praedicare* nagyobb részében olyan elemeket tartalmaz, amelyek irodalomelmélet-történeti szempontból érdekesek. Ezért a mű – amellett, hogy Medgyesi-képünket az első magyar nyelvű szónoklattani mű írójának érdemeivel gyarapítja – XVII. századi kritikátörténetünk számára sem lehet közömbös.

FÜGGELEK

Tabula I.

Praedicatio el-készítése

Az Könyörgés által való El-készítéséről

A Praedicatio Meg-tsinálásáról

- I. rész Az Igékről
- II. rész A' Kezdődésről
- III. rész A' Derék Praedicatorról
 1. A' fel-vött Igéknek Tzéllya
 2. El-Osztása
 3. A' Szóknak magyarázása
 4. Világosan ki-mondása az igéknek, mellyben az következendő Tudományoknak magva vagy on
 5. A' Tanuságoknak össze-szedése
 6. Az Tanuságnak magyarázata
 7. Az Tanuságnak meg-állatása
 8. A' Meg-állatott igazsággal ellenkező ellenvetéseknek Meg-tzáfólasa
 9. A' meg-óltalmazott igazságnak Meg-világosítása
 10. A tanuság Haszna
 11. Rá-Szabása

IV. rész A' Bé-Rekesztésről

Az Praedicationak Meg-tanulásáról

Praedicatio elmondása

Tabula II.

Az elkészítésről

1. Az Fel-veendő igék
2. Az Igéknek magyarázatja
3. Az Tanuság
4. A' Haszon
5. A' Rá-szabás

Az meg készített Praedicationak El-Praedicálásáról

Tabula III.

1. Az Fel-veendő Igék
2. A' Kezdődés
3. Az Fel-töltött cél
4. A' Részek
5. Az Tanuságoknak Fundamentuma az Igékben
6. A' Tanuságok
7. Az Hasznok

Az Bé-Rekesztés lehet a' szerint, a' mint az öreg Táblában vagy on.

REGULÁK

PÁL MEDGYESI: DOCE PRAEDICARE

(La première rhétorique ecclésiastique en langue hongroise)

La première ars concionandi systématique en langue hongroise est le chapitre intitulé *Doce praedicare* d'un ouvrage presque oublié de Pál Medgyesi: *Doce nos orare, quin et praedicare* (Bártfa, 1650). Suivant les coutumes du pays, et en connaissance des exigences de l'auditoire, en utilisant les ouvrages de quelques théologues anglais (Perkins, Ames, Clark), l'auteur a créé une théorie de sermon s'attachant aux meilleurs traditions européennes. En suivant les règles comprises dans des tableaux divers (*Tabula*), on peut préparer des sermons s'adressant aux diverses couches du public. Pour les hommes sans instruction, c'est l'indication dans les questions fondamentales de la foi qui est la plus importante; les sermons destinés à enseigner, à convaincre, doivent être simples et compréhensibles. C'est la *Tabula II* qui prête une aide considérable pour préparer ces sermons-là. Au cas d'un auditoire ou d'un public lecteur cultivé, ayant un goût littéraire, l'auteur peut prétendre à la reconnaissance par son art d'écrire aussi. Medgyesi a élaboré une esquisse détaillée et esquisse plus concise des sermons qui peuvent satisfaire les exigences littéraires aussi (*Tabula I., III.*). La structure différenciée, la construction proportionnée, les systèmes compliqués de la preuve et de la réfutation, les explications exigeantes et l'application des autres moyens de la rhétorique ont pour résultat une prose artistique. Étant donné que le chapitre *Doce praedicare* s'occupe pour la plupart des questions théoriques des sermons à destination littéraire, cet ouvrage est un document digne d'attention de la théorie littéraire hongroise aussi.